

Київський національний торговельно-економічний університет
Кафедра міжнародного приватного, комерційного та цивільного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему:
**ПІДСТАВИ І ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ
ПРАВ**

Студентки 2 курсу, 8мз групи,
спеціальності 081 «Право»
спеціалізації «Цивільне право і процес» _____
(підпис студента)

Степанової Марії
Вікторівни

Науковий керівник
доктор юридичних наук _____
(підпис керівника)

Примаць Володимир
Дмитрович

Гарант освітньої програми
доктор юридичних наук _____
(підпис керівника)

Примаць Володимир
Дмитрович

Київ 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Загальні засади правового регулювання відносин, пов’язаних з позбавленням батьківських прав.....	7
1.1. Мета і функції позбавлення батьківських прав як спосіб захисту прав дитини.....	7
1.2. Підстави позбавлення батьківських прав.....	12
1.3. Місце позбавлення батьківських прав серед інших заходів сімейно - правової відповідальності.....	20
РОЗДІЛ 2. Порядок і правові наслідки позбавлення батьківських прав.....	27
2.1. Порядок позбавлення батьківських прав	27
2.2. Правові наслідки позбавлення батьківських прав.....	40
2.3. Порядок поновлення батьківських прав.....	47
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Сімейний кодекс України	—	СК України
Цивільний кодекс України	—	ЦК України
Цивільний процесуальний кодекс України	—	ЦПК України
Кримінальний кодекс України	—	КК України
Кодекс України про адміністративні правопорушення	—	КУпАП

ВСТУП

Актуальність теми. Прагнучи розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, у ст. 51 Конституції України визначено, що сім'я, дитинство, материнство й батьківство охороняються державою. Велике значення має спрямованість державної політики щодо належного розвитку дітей, яка вимагає від батьків або осіб, які їх замінюють, дотримуватися покладених на них обов'язків з виховання дітей. Але останнім часом правозастосовна практика зазначає прозростання кількості справ про неналежне виконання батьківських обов'язків щодо виховання дітей, що свідчить про збільшення кількості дітей, позбавлених батьківського піклування. Таким чином, держава не може бездіяльно ставитися до невиконання або неналежного виконання батьками обов'язків виховання дітей, тому застосовує відповідні міри правового впливу, зокрема позбавлення батьківських прав.

У правовому регулюванні відносин у сфері встановлення відповідальності батьків за неналежне виконання своїх обов'язків з виховання дітей наявний ряд питань, які потребують гострої уваги. Серед яких - недостатня дієвість юридичної відповідальності, зокрема щодо попереджувальних заходів відносно батьків, які взагалі не виконують або не виконують на належному рівні своїх обов'язків з виховання дітей. Вищезазначене вказує на неефективність існуючих державних механізмів захисту прав та інтересів дітей, що зумовлює необхідність оцінки нормативних та правозастосовчих актів, у частині регулювання відповідальності за невиконання чи неналежне виконання батьками своїх обов'язків з виховання дітей.

Серед науковців, які приділили особливу увагу дослідженню у юридичній літературі такої правової проблеми як відповідальності батьків за невиконання чи неналежне виконання батьківських обов'язків є: Ю. В. Александрова у кандидатській дисертації «Процесуальні особливості розгляду цивільних справ щодо позбавлення батьківських прав» (2012 р); О. Ф. Лапчевська у

кандидатській дисертації «Позбавлення батьківських прав за сімейним законодавством України» (2013 р.).

Питання правової регламентації позбавлення батьківських прав у своїх роботах досліджували такі вчені як: В. І. Борисова, І. В. Жилінкова, Л. Красицька, О. Лапчевська, К. Романко, З. Ромовська та інші науковці.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей побудови і функціонування механізму правового регулювання сімейних відносин щодо позбавлення батьківських прав.

Виходячи з вищесказаногоу випускній кваліфікаційній роботі поставлені і вирішені такі **завдання**:

- 1) визначити мету і функції позбавлення батьківських прав як спосіб захисту прав дитини;
- 2) охарактеризувати підстави позбавлення батьківських прав;
- 3) виявити місце позбавлення батьківських прав серед інших заходів сімейно – правової відповідальності;
- 4) розглянути порядок позбавлення батьківських прав;
- 5) зазначити правові наслідки позбавлення батьківських прав;
- 6) встановити порядок поновлення батьківських прав.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з позбавленням батьківських прав.

Предметом дослідження є підстави і правові наслідки позбавлення батьківських прав.

Із урахуванням об'єкта та предмета дослідження, а також відповідно до поставленої мети та завдань були використані загальнонаукові й спеціальні **методи дослідження**.

За допомогою формально-логічного аналізу було опрацьовано понятійно-термінологічний апарат з вищезазначеної теми.

При застосуванні діалектичного методу у поновленні батьківських прав досліджено правове регулювання у динаміці змін фактичних сімейних відносин.

При аналізі співвідношень відповідальності правової категорії, як відповідальність у сімейному та цивільному праві використовували системно-структурний метод.

Формально-юридичний метод допоміг визначити місце позбавлення батьківських прав серед інших заходів сімейно – правової відповідальності.

При написанні випускної кваліфікаційної роботи використані різні методи права, які допомогли більш детально дослідити закономірності розвитку інституту відповідальності в сімейному праві та розглянути найбільш значущі аспекти щодо означеної теми роботи.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у подальшому розвитку доктринальних положень щодо правового регулювання відносин, які виникають у зв'язку з позбавленням батьківських прав. Елементи наукової новизни даної роботи включають положення щодо вдосконалення норм визначення підстав позбавлення батьківських прав.

Практична цінність отриманих результатів полягає у можливості використання результатів дослідження у правотворчому застосуванні, у судовій практиці, у науковій діяльності, у навчальному процесі з вивчення курсу сімейного права України. За результатами дослідження опубліковано одну статтю: Степанова М.В. Правове регулювання відносин щодо позбавлення батьківських прав. *Правове забезпечення підприємницької діяльності*: зб. наук. ст. студ. / відп. ред. О.О. Бакалінська, В.Д. Примака, Ю.В. Тищенко. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. Ч.2. С. 137-142.

Структура та обсяг випускної кваліфікаційної роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, які включають шість підрозділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел, який містить сімдесят джерел. Загальний обсяг роботи становить 64 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОЗБАВЛЕННЯМ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

1.1. Мета і функції позбавлення батьківських прав як спосіб захисту прав дитини

Батьківство – це важливий обов'язок, який покладається на людину з початку народження дитини. Кожен з батьків має виховувати, утримувати, піклуватися про достатній фізичний, психологічний, духовний, розумовий та моральний розвиток дитини, поважати дитину. В Україні законодавство про охорону та захист прав дитини базується на Конституції України, Декларації ООН про права дитини (1959 р.), Конвенції ООН про права дитини (1989 р.), міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Сімейному кодексу України, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері та має за мету створення умов для належного розвитку й виховання підростаючого покоління.

Необхідність здійснення такої турботи визначено у ч. 2 ст. 38 Конституції, де сказано про права та обов'язки батьків[1]. Таким чином, значне місце в Сімейному кодексі України займають, насамперед, права та обов'язки батьків. Під правами слід розуміти надану державою можливість діяти, діяти певним, бажаним, схвалюваним суспільством чином. У ст. 150 Сімейного кодексу України зазначені наступні обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини:

1. Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.
2. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток.
3. Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя.
4. Батьки зобов'язані поважати дитину.

5. Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї.

6. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини.

7. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини [3].

У ст. 151 Сімейного кодексу України зазначені наступні права батьків щодо виховання дитини: батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини; батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам; батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства[3].

Слід зазначити, що батьківські права і обов'язки мають строковий характер та з'являються в момент народження дитини і тривають, за загальним правилом, до його повноліття, тобто 18 років. Виняток становлять випадки:

- вступу в шлюб до 18-річного віку, коли згідно з п. 2 ст. 21 ЦК України особа набуває дієздатності в повному обсязі. Але мається на увазі шлюб, укладений у встановленому законом порядку;
- оголошення неповнолітнього, який досяг 16 років, емансипованим, в результаті чого він стає повністю дієздатним (ст. 27 ЦК України).

Не можливо відмовитися від батьківських прав, виконання батьківських обов'язків, але втратити їх можна тільки в результаті позбавлення батьківських прав в судовому порядку або частково після обмеження батьківських прав судом. Але, на жаль, така складна процедура, як позбавлення батьківських прав, стала розповсюдженим явищем у суспільстві.

Потрібно зазначити, що одним із недоліком сімейного законодавства України є відсутність визначення «позбавлення батьківських прав». Так, науковець А.Г. Григор'єва пропонує закріпити у Сімейному кодексі таке визначення: «позбавлення батьківських прав – це міра сімейно-правової

відповідальності, спрямована на захист прав та інтересів дітей і тягне за собою правові наслідки для батьків» [59].

Таким чином, метою позбавлення батьківських прав є захист прав та законних інтересів дитини, а також покарання винних батьків.

Доречно звернути увагу на цілі позбавлення батьківських прав. Т.А. Фадеева визначає такі цілі:

- створення нормальних умов для життя і розвитку дитини, охорони її здоров'я;
- покарання батьків за їх суспільно-шкідливу поведінку;
- виховний вплив на батьків, які позбавлені батьківських прав і мають можливість поновити їх;
- превентивний вплив на учасників сімейних правовідносин [59].

До основних принципів позбавлення батьківських прав відносять:

- пріоритет сімейного виховання дитини. Відповідно дост.11 Закону України "Про охорону дитинства" від 26 квітня 2001 р. сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення. Саме тому перевага завжди повинна надаватися сімейним формам виховання дітей. У сім'ї дитина починає формуватись як особистість, у сім'ї вона набуває перших навичок соціального спілкування, визначається як особа, яка має певні культурні, мовні, релігійні переконання, які виділяють її серед інших людей і перетворюють на особистість. Цим пояснюється і та обставина, що дитина, яка за тих чи інших причин була позбавлена батьківського піклування, у першу чергу має бути влаштована в сім'ю (усиновлена, передана під опіку чи піклування тощо) і тільки у разі неможливості надання їй умов сімейного виховання має направлятися до державного дитячого закладу або закладу охорони здоров'я.
- принцип рівності учасників сімейних відносин. Даний принцип впливає з конституційних положень (ст. 21, ст. 24) щодо рівності конституційних прав і свобод громадян та рівності перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень

за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 5 ст. 7 СК України).

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства тощо.

Слід зазначити, що мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини, незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою (ст. 141 СК України). Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини[3].

- принцип справедливості, добросовісності та розумності (ч.9 ст. 7 СК України).

Справедливість як принцип застосування норм сімейного права призначено передусім для оцінки змісту сімейних правовідносин. Це принцип "зважування" інтересів учасників правовідносин, який виражає ідею еквівалентного обміну благами. Елементами змісту принципу справедливості є відшкодування шкоди за наявності вини заподіювана, співрозмірність юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню.

Добросовісність у сімейних відносинах може вказувати на належне виконання учасниками сімейних відносин своїх обов'язків, визначених сімейним законодавством.

Принцип розумності повинен стосуватися як договірної регулювання сімейних відносин, так і дотримання норм сімейного законодавства в цілому у зв'язку із розумним, адекватним їх сприйняттям.

- принцип моральності і матеріальної підтримки. Моральність сімейних правовідносин означає, що норми сімейного законодавства та договорів у сімейних відносинах мають відповідати тим правилам моралі, які склалися в суспільстві. Але вимоги моральності, на відміну від права, не закріплені в системі писаних норм. Вони виражені в загальновизнаних уявленнях про належну поведінку, що склалися в результаті тривалого суспільного розвитку. Щодо матеріальної підтримки, то головним обов'язком батьків є утримувати дітей (ст. 180 СК України).

Для забезпечення прав дитини як самостійної особистості та затвердження обов'язків батьків щодо виховання дітей на імперативному рівні було прийнято Конвенцію ООН про права дитини, яка була ратифікована Постановою Верховної Ради України №789XII (78912) від 27 лютого 1991 року.

Згідно із статтею 9 вищезазначеної Конвенції презюмується принцип єдності сім'ї та недопустимості втручання держави у здійснення права на особисте та сімейне життя шляхом закріплення положення про обов'язок держави-учасниці забезпечувати спільне перебування дитини і батьків [9,с.20].

Проаналізувавши вищезазначені принципи, можемо зробити висновок, що позбавлення батьківських прав як спосіб захисту прав дитини здійснює такі функції:

- регулятивну (регулювання сімейних відносин відповідно до чинного законодавства);
- охоронну (захист та охорона прав та законних інтересів дитини);
- виховну (у сімейно-правових нормах міститься модель поведінки батьків, схвалена державою і суспільством, а також визначені правові наслідки вчинення негативних дій, які порушують права, свободи і законні інтереси дитини).

Отже, позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків. Це свідчить, що позбавлення батьківських прав допускається лише, коли змінити поведінку батьків у кращу сторону неможливо, і лише при наявності вини в діях батьків.

1.2. Підстави позбавлення батьківських прав

Основним джерелом національного законодавства з питань забезпечення права дитини на захист своїх прав та інтересів є Сімейний кодекс України.

Сімейний кодекс України визначає, що дитина має право на належне виховання, в якому кореспондує передбачений ст. 150 СК України обов'язок батьків на виховання дитини та її розвиток[3]. Батьки мають право залучати до виховання дитини інших фізичних та юридичних осіб. Фізичні особи можуть бути родичами дитини - дід, баба, брати, сестри або сторонні особи. До юридичних осіб можуть відноситись різні дошкільні, шкільні та позашкільні навчальні заклади. Вищий навчальний заклад не є тією установою, що може залучатися батьками до виховання дитини. Слід зазначити, що залучення до виховання інших осіб не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї. Таким чином, відповідальність за поведінку дитини та шкоду, заподіяну нею покладатиметься на осіб, які безпосередньо займались вихованням дитини на цей час, тобто на батьків або осіб, що їх замінюють.

Отже, за невиконання або неналежне виконання обов'язків щодо виховання дітей батьки можуть бути притягнені до різних видів юридичної відповідальності, а саме: адміністративна, кримінальна, цивільно-правова, сімейно-правова.

Щодо адміністративна відповідальність, то ст. 180 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначає, що доведення неповнолітнього до стану сп'яніння батьками неповнолітнього, особами, які їх замінюють, або іншими особами – тягне за собою накладення штрафу від шести до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Відповідно до ст. 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено ухилення батьків або осіб, як їх замінюють, від виконання передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей, що тягне за собою попередження або накладення штрафу від 1 до 3 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Крім того, передбачена відповідальність батьків за протиправні дії, здійснені їх дітьми. Так, вчинення неповнолітніми віком від 14 до 16 років адміністративного правопорушення - тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб які їх замінюють, від 3 до 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Відповідно ст. 166 Кримінального кодексу України передбачено, що злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки, - карається обмеженням волі на строк від 2 до 5 років або позбавленням волі на той самий строк.

Цивільно-правова відповідальність зазначена ст. 1178 – 1183 Цивільного кодексу України. У п. 2 ст. 1179 ЦК України визначено відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою, у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника, цей заклад зобов'язаний відшкодувати шкоду в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі, якщо він не доведе, що шкоди було завдано не з його вини. У п. 3 ст. 1179 ЦК України розкрито обов'язок батьків (усиновлювачів), піклувальника, закладу, який за законом здійснює щодо неповнолітньої особи функції піклувальника, відшкодувати шкоду припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди [4].

У ст. 1183 ЦК України визначено відшкодування шкоди батьками, позбавленими батьківських прав, а саме: батьки зобов'язані відшкодувати шкоду, завдану дитиною, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом

трьох років після позбавлення їх батьківських прав, якщо вони не доведуть, що ця шкода не є наслідком невиконання ними своїх батьківських обов'язків [4].

Слід зазначити, що специфіка заходів відповідальності у сімейному праві полягає у тому, що вони не тільки являють собою певні додаткові обтяження для особи, яка вчинила сімейне правопорушення, а можуть полягати й в інших негативних наслідках, зокрема в обмеженнях, позбавленнях суб'єктивних прав. Заходи сімейно-правової відповідальності можна визначити як певні не вигідні покладення особистого, майнового або організаційного характеру, спрямовані на припинення сімейного правопорушення та (або) відновлення порушених прав учасників сімейних правовідносин, що застосовуються у судовому або позасудовому порядку до винної особи, яка вчинила протиправне діяння у сфері сімейних правовідносин, та тягнуть за собою інші додаткові правові наслідки, встановлені законом [37]. До заходів сімейно-правової відповідальності доцільно віднести такі заходи: визнання шлюбу недійсним (ст.ст. 39-41 СК України), позбавлення права одного з подружжя на рівну частку при поділі майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ч. 2 ст. 70 СК України), позбавлення батьківських прав (ст. 164 СК України), позбавлення права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником (п. 4 ч. 1 ст. 166 СК України), відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав (ст. 170 СК України), стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів (ст. 196 СК України), недійсність усиновлення (ст. 236 СК України), скасування усиновлення (ст. 238 СК України).

Відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства та обов'язково тягне за собою негативні для них наслідки, якими можуть бути: позбавлення батьків батьківських прав, позбавлення права на утримання від своїх повнолітніх дітей тощо.

Розглянемо більш детально інститут позбавлення батьківських прав. В юридичній літературі наводять різні визначення позбавлення батьківських прав як заходу сімейно – правової відповідальності. Наприклад, у своїх працях Ю.С.

Червоний зазначає, що особливим заходом сімейно - правової відповідальності є позбавлення батьківських прав, яке спрямоване не тільки на захист прав та інтересів дитини, а й породжує настання невігідних для несумлінних батьків наслідків. Дана відповідальність настає за умови винної поведінки батьків (чи одного з них) на підставах та у порядку, визначеному законом [68]. Слід погодитися із К.В.Тихоніною, яка підкреслила, що специфіка позбавлення батьківських прав як сімейно - правової санкції полягає в тому, що вона не носить незворотнього характеру, оскільки допускається поновлення батьківських прав на відміну від ряду інших сімейно – правових санкцій, коли втрата особою суб'єктивного права тягне за собою неможливість його поновлення в майбутньому [50].

Сімейний кодекс України закріпив вичерпний перелік підстав для позбавлення батьківських прав. Отже, відповідно до ст. 164 СК України, мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини. Найбільш поширеною підставою щодо позбавлення батьківських прав є ухилення від виконання батьками обов'язків щодо виховання дитини. Так, у постанові Верховного Суду України від 26.12.2018 року у справі № № 404/6391/16-ц зазначено, що, виходячи з тлумачення пункту 2 частини першої статті 164 СК України, суд має підстави для висновку, що ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав виключно за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками[18].

Наприклад, Р.О. Стефанчук в своєму тлумаченні даної норми зазначає, що «при вирішенні питання про позбавлення матері чи батька, які ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини, батьківських прав, варто мати

на увазі неодноразове систематичне ухилення від виконання своїх батьківських обов'язків, передбачених СК України»[68]. Близька позиція Л.А. Савченко, який вважає в «ухилення від виконання батьківських обов'язків повинно бути навмисним, коли особа повністю розуміє наслідки своєї винної поведінки. При цьому особа, яка злісно ухиляється від сплати аліментів на дітей, може бути позбавлення батьківських прав не у зв'язку з відмовою утримання дітей, а тому, що грубо порушує вимогу закону про виконання своїх обов'язків по вихованню дітей»[68]. В.С. Гопанчук зазначає, що порушення батьками своїх обов'язків є правопорушенням, яке виражається в «поганому вихованні дітей». При цьому даний автор не включає до об'єктивних ознак складу цього правопорушення невиконання батьками обов'язків по утриманню дітей[68].

Згідно з п. 16 Постанови Пленуму ВСУ № 3 від 30.03.2007 р. «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав», ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема:

- не забезпечують необхідного харчування;
- не забезпечують необхідного медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання;
- не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення;
- не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей;
- не сприяють засвоєнню нею загальновизнаних норм моралі, не виявляють інтересу до її внутрішнього світу;
- не створюють умов для отримання нею освіти [13].

Отже, вищезазначені фактори як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків.

3) жорстоко поводяться з дитиною. Згідно з п. 16 Постанови, жорстоке поводження полягає у фізичному або психічному насильстві, застосуванні недопустимих методів виховання, приниженні людської гідності дитини [13]. Однак, законодавством України закріплено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини (ст. 10 ЗУ «Про охорону дитинства») [8];

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами. Дана підстава повинна бути підтверджена певними медичними висновками;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва. Під експлуатацією дитини слід розуміти залучення її до непосильної праці, до заняття злочинною діяльністю або примушування до жебракування.

Згідно із ст. 32 Конвенції про права дитини, держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні нею освіти чи завдавати шкоди її здоров'ю, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку. Держави-учасниці вживають законодавчі, адміністративні і соціальні заходи, а також заходи в галузі освіти, щоб забезпечити виконання цієї статті. З вищезазначеною метою, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів, держави-учасниці, зокрема:

- а) встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу;
- б) визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умови праці;
- в) передбачають відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного виконання цієї статті.

б) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини. У цьому випадку єдиним доказом для позбавлення батьківських прав є вирок суду, що набрав законної сили [2].

У даному переліку підстав доцільно врахуватитаку поширену причину, як антисоціальну поведінку батьків, яка заподіює шкоду фізичному та/або психічному здоров'ю дитини. Під антисоціальною поведінкою батьків слід розуміти заняття такою діяльністю і ведення такого способу життя, при якому фізичному і психічному розвитку дитини завдається шкода.

Разом з тим, зазначені чинники, повинні мати системний та постійний характер, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Судова практика тлумачить, що небажання дитини спілкуватися з матір'ю не є підставою для позбавлення останньої батьківських прав, це зазначено у постанові Верховного Суду України від 24 квітня 2019 року у справі №331/5427/17 [23].

Слід зазначити, щодо усиновлювачів також застосовується санкція, як позбавлення батьківських прав. Тому, якщо усиновлювач був записаний матір'ю, батьком усиновленої ним дитини, він може бути позбавлений батьківських прав за наявності підстав, визначених ст. 164 СК України. Таким чином, ст. 242 Сімейного кодексу України передбачає можливість позбавлення усиновлювача батьківських прав, який він був наділений у результаті здійснення усиновлення відповідно до закону [3]. Щодо застосування до усиновлювача даної санкції допускається лише у судовому порядку.

Позбавлення батьківських прав допускається тоді, коли змінити ставлення батьків до виховання батьків неможливо. Яскравим прикладом вищезазначеного є ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 листопада 2017 року у справі № 211/559/16-ц, Суд вказав, що суди попередніх інстанцій не встановили винної поведінки батька

щодо ухилення від виконання своїх батьківських обов'язків, а також того, чи можливо змінити його поведінку в кращу сторону, не сприяли захисту інтересів дитини щодо її права на батьківське піклування та не перевірили ставлення дитини до свого батька. Також суди не врахували того, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківські обов'язки, та того, що до батька раніше не застосовувались попередження про необхідність змінити ставлення до виховання сина, а факт заперечення ним позовних вимог про позбавлення батьківських прав та оскарження рішення суду першої інстанції в апеляційному та касаційному порядку свідчить про наявність у нього бажання піклуватись про свого малолітнього сина[16].

Батьки або один з них за таких обставин повинні (повинен) повністю розуміти наслідки своєї винної поведінки. Не може бути позбавлена батьківських прав особа, яка не виконує своїх батьківських обов'язків внаслідок душевної хвороби, недоумства, тривалого відрадженьня, створення перешкод з боку іншого з батьків, з яким проживає дитина. Позбавлення батьківських прав може застосовуватися за наявності однієї або кількох передбачених законом підстав і тільки в судовому порядку.

Отже, позбавлення батьківських прав - санкція до батьків, які порушують обов'язок щодо виховання неповнолітніх дітей. Застосовується вона не тільки у сімейному, а й у кримінальному праві. У кримінальному праві позбавлення батьківських прав призначається як додаткова міра покарання. Як основна міра покарання допускається лише тоді, коли суд встановив зловживання цими правами з боку винного. Найчастіше застосовується як міра сімейно-правової відповідальності. Значення позбавлення батьківських прав під собою містить контроль з боку держави щодо належного виконання обов'язків щодо неповнолітніх дітей, який передбачений не тільки Сімейним кодексом України, а й міжнародними правовими актами.

1.3. Місце позбавлення батьківських прав серед інших заходів сімейно–правової відповідальності

Сьогодні не кожна сім'я в силу об'єктивних і суб'єктивних причин може реалізувати право на виховання і розвиток дітей. Так і не кожна дитина може реалізувати своє право на сім'ю та сімейністосунки, бо для багатьох дітей сім'я не стала родиною, а стала місцем розповсюдження насилля.

Через правопорушення батьками обов'язків щодо належного виховання дітей, батьки можуть бути притягнені до різних видів юридичної відповідальності, а саме: адміністративна, кримінальна, цивільно-правова, сімейно-правова. Особливістю сімейно - правової відповідальності є те, що вона, зазвичай, застосовується не до уповноваженої особи, а до зобов'язаної. На думку С. А. Сидорової до заходів сімейно-правової відповідальності слід зарахувати: обмеження сімейної правоздатності, що виражається в позбавленні права бути усиновлювачем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем; визнання шлюбу недійсним; позбавлення права на спілкування з дитиною, відібрання дитини; позбавлення права на проживання з дитиною в разі злісного невиконання рішення суду про порядок спілкування з дитиною з тим з батьків, хто проживає окремо; позбавлення та обмеження батьківських прав; скасування усиновлення, опіки, піклування, дострокове розірвання договору про передачу дитини в прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу; зменшення частки одного з подружжя в разі розподілу спільно нажитого майна; позбавлення або обмеження права одного з батьків, мачухи (вітчима), одного з подружжя, колишнього подружжя, фактичного вихователя на отримання утримання від іншого суб'єкта сімейного права [29]. Погоджуємося з думкою Л. Є. Чічеровою, яка пропонує зарахувати до заходів сімейно-правової відповідальності: визнання шлюбу недійсним; позбавлення і обмеження батьківських прав; скасування усиновлення, опіки, піклування; дострокове розірвання договору про передачу дитини в прийомну сім'ю або дитячий будинок сімейного типу; позбавлення права на спілкування з дитиною, відібрання дитини; позбавлення права бути

усиновлювачем, опікуном, піклувальником, патронатним вихователем; позбавлення права одного з подружжя на рівну частку при розподілі спільно нажитого майна; позбавлення або обмеження права суб'єкта сімейного права на майнове утримання іншим [29].

Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є винятковим заходом сімейно-правової відповідальності, то у ст. 179 Сімейного кодексу України зазначено можливість відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав. Підставами для відібрання дитини від батька, матері можуть бути ті обставини, що і для позбавлення батьківських прав, які зазначені у ст. 164 Сімейного кодексу України.

У всіх вищезазначених випадках підставами для відібрання дитини без позбавлення батьківських прав батьків є виникнення в сім'ї небезпечної для дитини обстановки, незалежно від суб'єктивних причин такого положення, вини батьків.

Позбавлення батьківських прав є результатом протиправної, винної поведінки, а відібрання дитини не пов'язується з протиправною поведінкою.

У разі відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, суд повинен прийняти рішення, як це зазначено у ст. 167 Сімейного кодексу України про передачу дитини батькові, іншим родичам, звичайно, за умови їх бажання, взяти дитину на виховання, але і має можливість утримувати цю дитину.

Можлива ситуація виникнення «черговості» на передачу дитини, суд діє відповідно до вимог закону, — батькові повинна бути надана перевага, потім дідові, бабі, а потім іншим родичам. Якщо відсутні батько, родичі або ніхто із них не забажає забрати дитину — вона передається органам опіки та піклування.

Слід відмітити, що відібрання дитини без позбавлення батьківських прав не означає, що батьки і діти втрачають правовий зв'язок між собою. Батьки у вищезазначеному випадку зберігають право представництва в інтересах дітей, давати згоду на всиновлення дитини іншою особою, спадкувати після смерті дитини, одержувати аліменти у зв'язку з непрацездатністю. Але з відібранням

дитини батько, мати втрачають право на особисте безпосереднє виховання дитини і визначати її місце проживання, бути опікуном, піклувальником, бо саме в цих правах вони обмежені.

У тому випадку, коли орган опіки та піклування постановив рішення про негайне відібрання дитини і направив її до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я чи передав батькові або іншому родичу, даний орган повинен негайно повідомити про прийняте рішення прокурора і в семиденний строк після постановлення рішення звернутися з позовом до суду про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення батьківських прав.

Прийняття законодавцем такого закону, як оперативне втручання прокурора, органів опіки та піклування спонукало життя, часті трагічні смерті дітей з вини батьків.

Якщо судом буде відмовлено в позові прокурору, органу опіки та піклування про позбавлення батьківських прав чи відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, то рішення органу опіки та піклування, постанова прокурора про негайне відібрання дитини втрачають чинність і дитина (діти) повинні бути повернуті цими особами батькам.

Якщо дитина відібрана за рішенням суду, то згодом вона може бути повернена батькам тільки за рішенням суду. При прийнятті рішення про відібрання дитини без позбавлення батьківських прав суд не встановлює певних строків цього обмеження прав батьків. У разі повернення дитини батькам, необхідно довести їм, що зникли причини, які були перешкодою для належного виховання дитини, строком не обмежене.

Зокрема, ст. 170 Сімейного кодексу України не зазначає про те, в якому порядку повинні розглядатися справи про відібрання дітей. Слід відмітити, що порядок розгляду названих справ повинен бути таким самим, як і порядок розгляду справ про позбавлення батьківських прав. Відібрання дітей — це серйозна міра впливу, яка зазвичай призводить до істотних обмежень батьківських прав, тому такі справи повинні розглядатися у позовному порядку.

Щодо судової практики, ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 липня 2017 року у справі № 686/24259/18 було відхилено касаційну скаргу виконавчого комітету Хмельницької міської ради щодо відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. Суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав відповідно до ч.1 ст.170 Сімейного кодексу України у випадках, передбачених п.п. 2-5 ч. 1 ст. 164 цього Кодексу, а також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання, але в даному випадку вищезазначені підстави відсутні [17].

Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є винятковим заходом, в Україні активно застосовують практику сімейного патронату. Патронат над дитиною – це професійна комплексна послуга, яка передбачає тимчасовий догляд, виховання та реабілітацію дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, потребує захисту, у сім'ї патронатного вихователя та одночасне надання фахівцями соціальної сфери інтенсивних підтримуючих послуг сім'ї дитини для відновлення її здорового функціонування (п.1 ст. 252 СК України). Сімейний патронат допомагає дітям, чиї батьки деякий час не можуть опікуватися ними в силу різних життєвих обставин, то у таких випадках їх на певний час беруть на виховання професійні патронатні сім'ї. Тобто, такі діти не потраплятимуть в інтернатні заклади, а перебуватимуть в спеціально підготовленій сім'ї, де про них турбуватимуться, забезпечать догляд і реабілітацію. Загальний термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати шість місяців. За цей час органи опіки та піклування повинні провести роботу з батьками дитини і визначити, де їй буде краще, при цьому можливість повернути дитину до батьків має бути пріоритетом в роботі з сім'єю. Наприклад, якщо треба привести помешкання до ладу, якщо потрібно — допомагають з працевлаштуванням, працюють із залежними від шкідливих звичок та хвороб, якщо є бажання батьків змінитися. Коли

сім'явийшла з проблемної ситуації, тільки тоді дитина повертається у родину. Якщо не вдається дійти позитивного результату, далі розглядаються питання про влаштування її у прийомні родини, усиновлення.

Метою патронату є забезпечення права кожної дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах, виховуватися у сприятливому та безпечному сімейному середовищі шляхом відновлення здатності батьків (осіб, які їх замінюють) опікуватися дитиною та виховувати її, вчинення заходів щодо повернення дитини до біологічної родини, а у разі неможливості прийняття рішень щодо її влаштування до постійної форми сімейного виховання, яка найбільше відповідає потребам дитини.

Для батьків дитини надається можливість усунути складні життєві обставини, вирішити проблеми, отримати професійний соціальний супровід, що загалом сприятиме підвищенню батьківського потенціалу та воз'єднанню родини.

Враховуючи сьогоденну ситуацію в Україні, послуга патронату над дитиною набуває ще більшої актуальності. Саме це на рівні держави утвердить сімейні цінності, забезпечить умови для дітей, які через складні життєві обставини не можуть проживати у власних родин.

Постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2013 № 896 затверджений Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей.

Проводяться наступні заходи з профілактики та попередження наслідків позбавлення батьківських прав щодо сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, пов'язаних з:

- 1) проблемою насильства в сім'ї: інформування населення про служби/організації та соціальні послуги дітям/сім'ї/особі, які зазнали насильства або по відношенню до яких існує реальна загроза його вчинення, номери їх телефонів та «гарячих ліній»; забезпечення переадресації та влаштування дитини/сім'ї, які зазнали насильства або по відношенню до яких існує реальна загроза його

вчинення, до закладів соціального обслуговування здійснення у разі існування загрози безпеці, життю та здоров'ю дитини/членів сім'ї, заходів термінового втручання, у разі потреби, вилучення дитини із сім'ї; забезпечення сім'ї, які зазнали насильства, в отриманні послуг: тимчасового притулку, харчування, соціальної допомоги/виплат; реабілітаційних заходів;

2) проблемою алкогольної, наркотичної залежностей членів сім'ї: формування у нарко/алкозалежних членів сім'ї/осіб мотивації до необхідності зміни поведінки; сприяння залученню нарко/алкозалежних до програм/груп самодопомоги, програм медико-соціально-психологічної реабілітації; сприяння в працевлаштуванні та зайнятості членів сім'ї/осіб, які подолали нарко/алкозалежність та соціальній адаптації їх в сім'ї та громаді; поширення соціальної реклами з питань шкоди від вживання психоактивних речовин, формування у членів сім'ї/осіб, яка перебуває у складних життєвих обставинах, умінь та навичок здорового способу життя;

3) конфліктними стосунками в сім'ї: надання послуг сім'ям/дитині/особі з інформування та консультування, надання соціально-педагогічних послуг, формування навичок спілкування та виховання дитини, організації власного змістовного дозвілля, запобігання конфліктам та інформування щодо шляхів їх розв'язання; формування у батьків відповідального, усвідомленого батьківства, формування прив'язаності, участі обох батьків у вихованні дітей раннього віку; сприяння у наданні гуманітарної, матеріальної, фінансової допомоги сім'ї/особі;

4) проблемою відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільненням від подальшого відбування зазначених видів покарань з підстав, передбачених законодавством, а також девіантною поведінкою членів сімей, схильних до правопорушень: надання психолого-педагогічної допомоги та юридичних консультацій; допомога у відновленні документів та їх реєстрації за місцем проживання; сприяння у працевлаштуванні та залученні до громадських робіт [11].

У разі виявлення загрози життю чи здоров'ю дитини в сім'ї фахівець разом з представниками підрозділів поліції та служби у справах дітей відвідує сім'ю з метою з'ясування обставин та здійснення екстреного втручання.

Слід зазначити, що держава застосовує різні заходи, щоб батьки могли усвідомити, що позбавлення батьківських прав щодо власних дітей є покарання та зробити висновки відповідно. Але, на жаль, деякі з таких батьків вищезазначену ситуацію сприймають як звільнення від обтяжуючих їх обов'язків, таких як виховання та утримання дитини, що свідчить про недостатню ефективність такої санкції.

РОЗДІЛ 2

ПОРЯДОК ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ І ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

2.1. Порядок позбавлення батьківських прав та порядок виконання судових рішень про позбавлення батьківських прав

Позбавлення батьківських прав - це складна процедура, яка здійснюється тільки у суді уповноваженими органами. Законодавством України не передбачається можливість самотійно відмовитися від батьківських зобов'язань. Батьки несуть однакову відповідальність стосовно своїх дітей, тому в кожного з них існують свої обов'язки щодо виховання та взаємовідносин зі своїми дітьми. Коли такі права порушуються, тоді з'являється необхідність позбавити прав на дитину. Позбавлення батьківських прав може провадитися за наявності однієї або кількох передбачених підстав (ст. 164 СК України) і тільки в судовому порядку.

Якщо позов про позбавлення батьківських прав заявлений із декількох підстав, суди повинні перевіряти та обґрунтовувати в рішенні кожен з них.

Одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або з власної ініціативи вирішити питання про стягнення аліментів на дитину[13].

Перш, ніж говорити про сам порядок позбавлення, необхідно зазначити, що позбавити батьківських прав може лише суд за позовною заявою одного з батьків, опікуна чи піклувальника, особи, в сім'ї якої проживає дитина, закладу охорони здоров'я, навчального або іншого дитячого закладу, в якому вона перебуває, прокурора і самою дитиною, яка досягла чотирнадцятирічного віку. Не менш важливим є те, що позбавлення батьківських прав допускається тільки лише щодо дітей, які не досягли 18 років. Іншим особам, які навіть заінтересовані у цьому, права безпосереднього звернення до суду не надано. Але вони можуть лише просити про це відповідні державні та громадські організації, а також прокурора, які вирішують пред'являти чи не пред'являти позов. В. Ф. Маслов зазначає, що це

зроблено для того, щоб виключити будь-яку можливість необґрунтованого порушення в суді справи про позбавлення батьківських прав [49]. Заслужують на певну увагу пропозиції щодо надання такого права суду у випадках, коли під час розгляду цивільних та кримінальних справ він стикається з фактами невиконання батьками своїх батьківських обов'язків. Однак такі пропозиції не було прийнято законодавцем. Дещо суперечливою є позиція щодо визначення кола осіб, які можуть брати участь у справах про позбавлення батьківських прав, висловлена М. Викутом. Зокрема, він вважає, що виникають певні складнощі у визначенні позивача, якщо позов про позбавлення батьківських прав пред'являється до обох батьків, до одиної матері чи до вдови (вдівця). Позивача в тому сенсі, у якому його визначає законодавець, тобто суб'єкта порушеного матеріального права, спірного правовідношення, немає [49]. Навряд чи можна погодитися з такою думкою, адже закон чітко встановив і суб'єктів, які мають право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав, і їхні повноваження при цьому. Це можна віднести до однієї з процесуальних особливостей судочинства у справах про позбавлення батьківських прав.

При цьому, в постанові від 30 березня 2007 року № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що позбавлення батьківських прав є крайньою мірою впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків, а тому питання про її застосування слід вирішувати тільки після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, в тому числі ставлення батьків до дітей [13].

Орган опіки і піклування не тільки має право подати такий позов, а є обов'язковою стороною під час розгляду цієї категорії справ. Так як, саме орган опіки і піклування в кожній справі надає суду свій висновок про доцільність позбавлення батьківських прав, але суд може не погодитися з висновком органу опіки і піклування (про доцільність чи недоцільність позбавлення батьківських прав), лише якщо він недостатньо обґрунтований або суперечить інтересам дитини.

На практиці найчастіше з позовом у суд про позбавлення батьківських прав звертаються органи опіки й піклування. Це пов'язане з тим, що ця міра сімейно-правової відповідальності застосовується до громадян, чії родини є неблагополучними і є на обліку в цих органах у якості таких.

Органами опіки й піклування проводять тривалу, профілактичну роботу зтакими батьками, що триває до року, а іноді й довше. Поведінка таких батьків розглядаються на комісіях зі справ неповнолітніх, де їм виносяться попередження про недопустимість відхилення від виконання батьківських обов'язків, де їх неодноразово попереджають про можливості позбавлення батьківських прав за відхилення, і надається можливість виправити своє поведіння. Фахівцями з охорони дитинства обов'язково проводиться обстеження житло-побутових умов, умов життя дитини, і тільки органи опіки й піклування дають свій висновок про доцільність позбавлення батьківських прав.

Хто буде відповідачем у справі про позбавлення батьківських прав, питання нескладне, так як мова йде про втрату батьківських прав, які належать матері й батькові. Тільки вони можуть виступати як відповідач у справі.

Позови про позбавлення батьківських прав не можуть бути пред'явлені до усиновителів. У випадку неправомірного здійснення прав й обов'язків по вихованню всиновленого, всиновлення має бути скасоване.

Враховуючи вищевикладене, зверненню до суду з позовом про позбавлення батьківських прав має передувати виважена та ґрунтовна підготовка, збір необхідної доказової бази, адже більшість факторів, які є підставою для прийняття позитивних рішень у вказаних категоріях справ, мають оцінювальний характер, залежать від конкретних обставин справи та особистості судді.

Збір доказової бази у справі про позбавлення батьківських прав передбачає обов'язкове отримання таких документів:

- відповідних медичних висновків про хронічний алкоголізм батьків та захворювання на наркоманію;
- рішення суду про стягнення аліментів на утримання дитини;

- довідки відповідного відділу державної виконавчої служби про заборгованість зі сплати аліментів за останні мінімум 6 календарних місяців;
- документального факту перешкод матір'ю або батьком дитини, стосовно якої вирішується питання про позбавлення батьківських прав, у виїзді дитини за кордон та необхідності у такому виїзді (участь у спортивних змаганнях, навчання, рекомендації лікаря). Підтвердити такий факт можливо, наприклад, шляхом звернення до нотаріуса із відповідною заявою про виклик другого з подружжя у конкретний день і час для засвідчення відповідних документів для виїзду дитини закордон та задокументованої неявки такого з подружжя до нотаріуса із зазначеного приводу.
- характеристики з місця навчання дитини (з дитячого садочку), в якій, у тому числі, відображається участь обох батьків у її вихованні та догляді за дитиною;
- за наявності приводів до поліції, сімейних сварок, антисоціальної поведінки з боку матері або батька, стосовно яких вирішується питання про позбавлення батьківських прав, – відповідних характеристик на особу від дільничного інспектора поліції, депутата органу місцевого самоврядування, з місця роботи тощо.

Порядок позбавлення батьківських прав, як вже зазначалось, передбачає виключно судову процедуру, за обов'язкової участі органу опіки та піклування (ч. 4 ст. 19 Сімейного кодексу України)[3]. Відкриття судового провадження відбувається на підставі позовної заяви. Справи про позбавлення батьківських прав батька чи матері за загальним правилом розглядає місцевий суд за місцем реєстрації/проживання того з батьків, якого хочуть позбавити прав. Якщо особа, яка подає позов до суду про позбавлення батьківських прав доповнить позовні вимоги стягненням чи зміною розміру аліментів, то заяву можна подавати до суду за місцем знаходження позивача.

По-перше, необхідно провести детальний збір доказів, з метою підтвердження несумлінної поведінки одного, або двох батьків, отримати всі довідки, характеристики.

По-друге, підготувати позовну заяву. У позові необхідно викласти детальну інформацію про конкретну ситуацію з батьком або матір'ю, вказати конкретні підстави позбавлення батьківських прав і навести докази, які підтверджують існування таких обставин. Також важливо обґрунтувати чому таке позбавлення буде відповідати інтересам дитини.

Водночас, позбавлення батьківських прав не звільняє батьків від обов'язку по утриманню дітей. Аліменти на дітей стягуються на користь другого з батьків чи опікуна (піклувальника), при якому дитина перебуває на утриманні, або організації, де дитина перебуває на вихованні.

Позовна заява подається до районного суду за місцем проживання в письмовій формі. Позовна заява має містити наступне:

- назву суду, до якого подається заява;
- точну назву позивача і відповідача, їх місце проживання або знаходження, назву представника, коли заява подається представником;
- зміст позовних вимог;
- виклад обставин, якими позивач обґрунтовує позовні вимоги;
- зазначення доказів, що стверджують позов;
- зазначення ціни позову (якщо позов у грошовій оцінці);
- підпис позивача або його представника з зазначенням часу подання заяви.

До позовної заяви подаються письмові докази, а якщо заява подається представником – також довіреність чи інший документ, що підтверджує його повноваження. Слід зазначити, що позивач подає позовну заяву з копіями відповідно до кількості відповідачів. Також до заяви потрібно додати документ про сплату державного мита.

Однак, до заяви необхідно додати документи, які підтверджують факт перебування у шлюбі, факт його припинення, відомості про дитину (свідоцтво про народження, умови виховання та проживання тощо).

Так як зміст позовних вимог включатиме вимогу про позбавлення батьківських прав, зазначаючи обставини, якими обґрунтовується дана вимога, потрібно послідовно навести факти, якими можливо довести наявність ухилення винного з батьків від виконання обов'язків по вихованню своїх дитини, а також визначити коло осіб, які можуть бути викликані свідками для дачі пояснень з цих фактів.

По-третє, орган опіки та піклування повинен надати до суду письмовий висновок про можливість позбавлення батьківських прав.

Отже, рішення суду про позбавлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає органу державної реєстрації актів цивільного стану.

Важливим є те, що позбавлення батьківських прав стосується тільки дітей, до яких є рішення суду, а щодо інших дітей батьківські права зберігаються.

Згідно статистики, в провадженні українських суддів щорічно перебуває близько 10 тисяч справ про позбавлення батьківських прав. Близько 50% таких позовних заяв задовольняються. Найбільш розповсюдженою підставою є ухилення одним із батьків від утримання дитини, а також від участі у її вихованні.

Як показує судова практика, питання про позбавлення батьківських прав виникає у жінок — щодо батьків їхніх дітей. Найактуальніше є те, що після позбавлення батьківських прав жінці більше не треба буде просити/вимагати дозвіл на виїзд з дитиною за кордон. Після позбавлення батька дитини батьківських прав жінка може розраховувати на статус одинокої матері, який дає їй право на державну допомогу для дитини, на додаткову щорічну відпустку.

Стосовно чоловіків, то вони, звичайно, мають право вимагати позбавлення матері батьківських прав, але на практиці це трапляється рідко, бо здебільшого жінка бере на себе відповідальність із виховання дитини, а чоловік проти цього не заперечує.

Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках при доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків.

Ухвалюючи таке рішення, суд має право вирішити питання про відібрання дитини у відповідача і передачу органам опіки та піклування (якщо цього потребують її інтереси), але не повинен визначати при цьому конкретний заклад[13].

Так, рішенням Первомайського міськрайонного суду Миколаївської області від 6 лютого 2018 року було задоволено позов Органу опіки та піклування Лисогірської сільської ради Первомайського району Миколаївської області в інтересах малолітньої дитини про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів на утримання дитини.

Встановлені обставини справи в сукупності зі зібраними по справі доказами свідчать про нехтування відповідачем виконання обов'язків матері по вихованню дитини. Отже, враховуючи факт, що дитина потрапила хворою до лікарні в той час, коли позивач перебувала у стані алкогольного сп'яніння, те, що мати зловживає спиртними напоями, не працює, характеризується негативно, профілактичні бесіди щодо виховання та утримання дитини позитивної динаміки в соціалізації відповідача, яка не створила належних умов для подальшого фізичного і духовного розвитку, навчання, підготовки до самостійного життя дитини, суд прийняв рішення, що позов в частині позбавлення батьківських прав належить задоволенню.

17 травня 2018 року Апеляційний суд Донецької області прийняв постанову у справі № 239/610/17 про позбавлення батьківських прав, яким відмовив у задоволенні позовних вимог. Під час розгляду справи, судом встановлено, що

відповідач дійсно ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків по вихованню малолітньої сина, який з літку 2016 року залишився на виховання та піклування позивача по справі з обоюдною згодою батьків дитини та позивача, матеріальну допомогу на його утримання відповідач не надає, догляд за дитиною здійснює бабуся та дідусь, відповідач не бачиться з дитиною, не цікавиться малолітнім сином, станом його здоров'я, не знає про його досягнення та успіхи, не вітає з святами та днем народження, участі в його житті не приймає, не відвідує його. З приводу чого, суд робить висновок, що відповідач не піклувалася про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, не забезпечувала необхідного харчування, медичного догляду, лікування, не спілкувалася з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення, не виявляла інтересу до її внутрішнього миру, не сприяла засвоєнню нею загальновизнаних норм моралі, взагалі не цікавилася життям сина. Відповідачем не доведено вирішення спору у передбаченому законом порядку про місце проживання сина. Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках, при доведеності винної поведінки когось із батьків, особи батька інших конкретних обставин справи, а саме враховуючи позитивні зміни у поведінки та житті відповідача під час соціального супроводу, яка зробила в квартирі ремонт, умови проживання в квартири відповідають санітарно-гігієнічним нормам, належним чином доглядає інших своїх дітей, тобто виконує щодо них обов'язки по їх вихованню, бажає виховувати сина, може відмовити у позові, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини і поклавши на орган опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків, в зв'язку з чим суд не погоджується з висновком органу опіки та піклування, а тому в інтересах дитини не доцільно позбавляти Відповідача батьківських прав на малолітнього сина (на момент звернення до Єдиного реєстру судових рішень постанова не була оскаржена) [26].

Цікавим з огляду на судову практику, є рішення Рівненського апеляційного суду від 30 травня 2019 року у справі № 556/172/18, яким рішення Володимирецького районного суду Рівненської області від 24 січня 2019 року в частині позбавлення батьківських прав матері – скасовано. В цій частині ухвалено нове рішення, яким у задоволенні позовних вимог про позбавлення батьківських прав відносно малолітніх дітей – відмовлено.

Рішення Рівненського апеляційного суду мотивоване тим, на думку колегії суддів, в даному випадку, висновок органу опіки та піклування в особі Володимирецької районної державної адміністрації Рівненської області, згідно якого було визнано за доцільне позбавити відповідача батьківських прав, має рекомендаційний характер та не є обов'язковим для суду. Будь-яких доказів наявності виключних обставин позбавлення батьківських прав відповідача не надано. Крім того, даний висновок суперечить інтересам дітей, зокрема, їх праву зростати під опікою своєї матері.

Окрім того, на думку колегії суддів, суд першої інстанції не врахував, що позбавлення батьківських прав слід розглядати як виключний і надзвичайний засіб впливу на недобросовісних батьків. Виходячи з характеру такого засобу, його не можна застосовувати тоді, коли це не викликано необхідністю.

Також Рівненський апеляційний суд попередив відповідача про необхідність належного виконання обов'язків по вихованню і утриманню дітей та поклав на орган опіки та піклування в особі Володимирецької районної державної адміністрації Рівненської області контроль за виконанням батьківських обов'язків відповідачем (на момент звернення до Єдиного реєстру судових рішень постанова не була оскаржена) [27].

Судова практика тлумачить, що існування заборгованості за аліментами не є тією виключною обставиною, яка може бути підставою для позбавлення батьківських прав відповідача. Такий висновок зробив Верховний Суд в постанові від 16 січня 2019 року у справі №465/3694/14-ц[20] та в постанові від 17 січня 2019 року у справі № 336/4777/17 [21].

Під час аналізу законодавства та наявної судової практики при дослідженні питання щодо позбавлення батьківських прав, можна зазначити, що Верховний Суд часто залишає касаційну скаргу без задоволення та обґрунтовує свій висновок тим, що позивач не довела належними та допустимими доказами того факту, що відповідач ухиляється від виконання своїх обов'язків з виховання дитини. Прикладом вищезазначеного є постанова Верховного Суду від 11 січня 2018 року у справі №450/3232/15 [19].

В аналітичному огляді рішень Європейського суду з прав людини можна навести приклади, коли Суд дійшов висновку про порушення Конвенції про захист основних прав і свобод за заявами про порушення батьківських прав. У наведеному контексті, наприклад, рішення ЄСПЛ - у справі «Хаас проти Німеччини» (заява № 11057/02; прийнято 8 квітня 2004 р.). Заявники були позбавлені судом батьківських прав на 7-х дітей на підставі висновку експерта-психолога про неправильне їх виховання батьками і погані сімейні умови. Європейський суд з прав людини постановив порушення ст. 8 Конвенції і вважає, що тимчасове позбавлення батьківських прав не ґрунтувалося на суттєвих і достатніх причинах, і що заявники не були в достатній мірі залучені в процес прийняття рішення по їх справі[15].

Щодо міжнародної судової практики, то, наприклад, у справі «Мамчур проти України» (заява № 10383/09) від 16 липня 2015 року Європейський суд з прав людини зауважував, що оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятися. При цьому основні інтереси дитини є надзвичайно важливими[14].

Судова практика тлумачить, що ухилення від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками. Так, Верховний Суд в постанові від 6 березня 2019 року у справі №619/4027/16-ц

визначив факт свідомого ухилення відповідачів від виконання батьківських обов'язків, встановлення опіки над малолітньою особою є необхідним заходом для забезпечення її належного розвитку та виховання та врахував практику Європейського суду з прав дитини (Рішення ЄСПЛ від 16 липня 2015 року у справі «Mamchur v. Ukraine», п. 100). Касаційну скаргу батька, позбавленого батьківських прав, залишити без задоволення [22].

Виходячи з вищевикладеного, необхідно зазначити найважливіше, а саме:

1) позбавлення батьківських прав допускається тільки лише щодо дітей, які не досягли 18 років.

2) для позбавлення батьківських прав необхідно вчинити такі дії:

- встановити, що особа свідомо порушує батьківські обов'язки, не виконує вимог та рекомендацій органів опіки і піклування, служб у справах неповнолітніх, навмисно ухиляється від лікування (хронічні алкоголіки, наркомани, токсикомани);

- звернутись до органу опіки та піклування з тим, щоб отримати висновок щодо умов життя і виховання дитини, поведінки батьків, їх взаємин із дітьми та ставлення до виконання своїх батьківських обов'язків;

- звернутись до суду з позовною заявою про позбавлення батьківських прав.

3) суд розглядає справи про позбавлення батьківських прав за позовною заявою:

- одного із батьків, опікуна, піклувальника, особи, в сім'ї якої проживає дитина;

- закладу охорони здоров'я, навчального або іншого дитячого закладу, в якому дитина перебуває;

- органу опіки та піклування;

- прокурора;

- самої дитини, яка досягла чотирнадцяти років.

4) при розгляді судом справи обов'язковою є участь органу опіки та піклування, який подає суду письмовий висновок щодо обставин справи. При цьому, такий висновок не є обов'язковим для суду і він може не погодитися з ним,

якщо вважатиме, що він є недостатньо обґрунтованим чи суперечить інтересам дитини.

Часто причиною такого серйозного кроку, як позбавлення батьківських прав, є необхідність виїзду дитини за кордон. Дітям до 16 років, обов'язково потрібна згода батьків на виїзд за кордон. Перетнути кордон з дитиною самотійно можна тільки з оригіналом довіреності від іншого з батьків.

Останнім часом, на практиці часто зустрічаються випадки, коли батько не дає згоду на виїзд неповнолітніх дітей з України. Існують різні причини: конфлікт з дружиною, невідоме місце проживання батька та його контакти. Якщо отримати у чоловіка/дружини нотаріально посвідчену згоду на виїзд за кордон дитини не вдається, єдиним варіантом вирішення проблеми є звернення до суду. Можливі такі варіанти:

1. Якщо виїхати потрібно один раз – то простіше отримати рішення суду на таку разову поїздку.
2. Якщо ви виїжджаєте часто, а з іншим із батьків немає зв'язку чи ви постійно конфліктуєте, то доцільно пошукати можливості для позбавлення його батьківських прав.

Безперечно, отримати дозвіл на виїзд дитини закордон усудовому порядку є значно легшим і значно швидшим способом, ніж позбавлення батьківських прав.

Для того, щоб отримати рішення про надання дозволу виїзду дитини за межі України потрібно:

- довести, що батько/матір ухиляється від надання дозволу;
- обґрунтувати необхідність виїзду дитини за кордон (лікування, запрошення від родичів, навчання, оздоровлення, тощо), вказати країну і термін перебування.

Слід зазначити, що у разі позбавлення батьківських прав, за такими дозволами на виїзд не треба ходити до суду кожного разу, коли виникла потреба для поїздки дитини за кордон. Так як рішення суду про позбавлення батьківських прав вже є доказом, що дозвіл потрібен тільки від одного з батьків.

Останнім часом наболілим є питання, пов'язане з позбавленням батьківських прав, так як один із батьків знаходять на непідконтрольній території. Позбавлення батьківських прав особи, яка перебуває на тимчасово окупованій території, відбувається у такому ж порядку, як і всіх інших. Особливість даної справи заключається відповідно до якого суду необхідно звертатися для розгляду справи. Необхідно зазначити, що позов про позбавлення батьківських прав подається досуду за зареєстрованим місцем проживання відповідача.

Оскільки на окупованій території українські суди не працюють, але для кожного населеного пункту, який залишився на цій території, визначений відповідний суд на підконтрольній території, до якого можна звернутися з позовом.

Існує складність розгляду вищезазначених справ, яка пов'язана із викликами відповідача у судові засідання. Для цього суд повинен розмістити відповідне оголошення на своєму сайті. У даному випадку не має значення чи прибув відповідач у судові засідання, воно може відбутися і без нього.

Слід зазначити, якщо позивач не може особисто бути присутнім у судовому засіданні, бо проживає в іншому місті, то можливо провести розгляд справи у режимі відеоконференції.

Таким чином, позбавлення батьківських прав – стресова процедура для всіх учасників такого процесу, особливо для дитини, навколо якої відбуваються всі події. Відповідно до чинного законодавства, порядок позбавлення батьківських прав передбачає виключно судову процедуру та тільки в порядку цивільного судочинства, за обов'язкової участі органу опіки та піклування. Процедура позбавлення батьківських прав включає наступні дії: звернення до органів опіки та піклування; складання позовної заяви; подання позову до суду; судовий розгляд справи у зв'язку з позбавленням батьківських прав. Варто зазначити, що однією з основних підстав є ухилення від виконання обов'язків по вихованню дитини (ухилення від сплати аліментів, ухилення від піклування про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток). Проте, якщо

батьки зрозуміли причину позбавлення їх батьківських прав та змінили своє ставлення до дитини, то вони у судовому порядку мають право просити надати їм право на побачення з дитиною. Судова практика зазначає наступні проблеми, які виникають при розгляді справ, пов'язаних з позбавленням батьківських прав: порушення правил визначення підсудності; звертаються з позовом до суду особи, які не мають даного права у вищезазначених справах; не залучають до участі орган опіки та піклування (якщо він не є позивачем). Після набрання рішення суду законної сили, суд надсилає органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини.

2.2. Правові наслідки позбавлення батьківських прав

У попередній частині другого розділу розглянули порядок позбавлення батьківських прав, а в другій частині більш детально розкриємо, які є правові наслідки їх позбавлення.

Після вступу в законну силу рішення суду про позбавлення батьківських прав батько (мати) втрачають всі права, засновані на спорідненості з дітьми.

Правові наслідки позбавлення батьківських прав можна класифікувати за галузевою ознакою, які передбачені:

- сімейним законодавством;
- цивільним законодавством (спадковим, житловим);
- трудовим законодавством і законодавством про соціальний захист.

У ст. 166 Сімейного кодексу України визначені правові наслідки позбавлення батьківських прав.

Таким чином, особа, яку позбавили батьківських прав:

- 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;
- 2) перестає бути законним представником дитини;
- 3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;

- 4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;
- 5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);
- 6) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Також особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. Слід зазначити, що батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину тільки за рішенням суду, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби. Але, якщо дитина перестала отримувати дохід або її дохід зменшився, заінтересована особа має право звернутися до суду і позовом про стягнення аліментів [3].

У сімейному законодавстві зазначені правові наслідки усиновлення, а саме: повне розривання особистих майнових і немайнових обов'язків між батьками та дитиною, а також між дитиною та іншими її родичами за походженням і одночасно породжує особисті майнові та немайнові права і обов'язки між усиновленою дитиною та усиновлювачем, а також між дитиною та його (усиновлювача) родичами за походженням [3].

На стосунки між усиновленими та їх нащадками, з одного боку, усиновителями та їх родичами за походженням, з іншого боку, поширюються всі права і обов'язки, передбачені чинним законодавством для осіб, пов'язаних відносинами кровної спорідненості.

Таким чином, усиновителі зобов'язані утримувати усиновлених за правилами, установленими для відносин між батьками і дітьми (ст. 180 СК України).

Наприклад, якщо усиновителі розривають шлюб, вони також на загальних підставах, як і батьки, повинні сплачувати аліменти, продовжувати виховувати усиновлену дитину, яка проживає з іншим батьком-усиновителем; якщо один з

усиновлювачів помре, усиновлена дитина нарівні з його дітьми і другим усиновлювачем спадкує за законом згідно з правилами (ст. 1260 ЦК України).

Оскільки усиновлені діти «прирівнюються» до кровних, то вони втрачають особисті та майнові права і звільняються від обов'язків щодо своїх батьків та їх родичів. Однак це не завжди так. Сімейним законодавством передбачено, як виняток, при усиновленні роз'єднувати братів і сестер (ст. 210 СК України). Переривання правового зв'язку з братом, сестрою у зв'язку з усиновленням не перериває родинних, кровних зв'язків між ними і, наприклад, законом заборонений між ними шлюб (ст. 26 СК України)[3].

У ст. 232 Сімейного кодексу України зазначено, що при усиновленні дитини однією особою особисті та майнові права та обов'язки, які раніше виникли з факту спорідненості, можуть бути збережені щодо матері (за її бажанням), якщо усиновитель — чоловік, або щодо батька, якщо усиновитель — жінка. Ця стаття розкриває не тільки випадок, коли вітчим або мачуха усиновлюють дитину, але й коли дитину усиновлює особа, яка не перебуває з матір'ю або батьком дитини у шлюбі [3].

Часто в інтересах дитини необхідно зберегти зв'язок з батьками померлого її батька, матері, іншими родичами, наприклад, з дідом, бабою, сестрою, братом.

Такий зв'язок відповідно до ч. 3 ст. 232 Сімейного кодексу України може бути збережений за таких умов, які визначені цією статтею:

- а) смерть (або оголошення померлим) одного з батьків дитини;
- б) визнання одного з батьків недієздатним в установленому законом порядку;
- в) вступ у повторний шлюб другого з батьків;
- г) усиновлення дитини другою дружиною, другим чоловіком батька, матері дитини;
- д) подання заяви до суду про збереження між ними та дитиною, яку усиновлюють, правового зв'язку. При цьому така заява повинна бути подана під

час розгляду заяви про усиновлення. Після усиновлення суд таку заяву не буде розглядати;

е) якщо суд вирішить це питання позитивно, то при цьому суд буде виходити лише з інтересів дитини[3].

Як було зазначено, що правовий зв'язок може бути збережений між близькими родичами: бабою, дідом, рідними братами, сестрами. Слід мати на увазі, що правовий зв'язок залишається між дідом і бабою усиновленого, які названі в пп. «а — в».

Отже, ч. 5 ст. 232 Сімейного кодексу України передбачає зворотний зв'язок між усиновленим і усиновлювачем. Так, повнолітні усиновлені зобов'язані піклуватися про своїх усиновителів, як про батьків, утримувати їх і піклуватися про них у разі їх непрацездатності, а також якщо вони потребують матеріальної допомоги (ст. 202, 203, 206 Сімейного кодексу України). Слід відмітити, якщо усиновлені відмовляються добровільно утримувати своїх усиновителів, вони можуть бути притягнені до сплати аліментів у судовому порядку на загальних підставах, як і рідні діти (ст. 205 Сімейного кодексу України).

У разі смерті усиновителів обов'язок з утримання неповнолітніх усиновлених покладається на родичів усиновителів — батьків усиновителів (дід і баба усиновленого) і повнолітніх рідних дітей усиновлювачів (брат, сестра усиновленого) (ст. 265, 267 Сімейного кодексу України). І, навпаки, якщо родичі усиновителів потребують матеріальної допомоги, є непрацездатними і не можуть стягнути аліменти на своє утримання у зв'язку зі смертю осіб, зобов'язаних їх утримувати, то обов'язок з утримання родичів усиновителів (наприклад, їх батьків) покладається на повнолітніх усиновлених (ст. 266 СК України).

При задоволенні позову щодо позбавлення батьківських прав суд одночасно приймає рішення про стягнення аліментів на дитину. У разі якщо мати, батько або інші законні представники дитини відмовляються отримувати аліменти від особи, позбавленої батьківських прав, суд приймає рішення про перерахування аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України

та зобов'язує матір, батька або інших законних представників дитини відкрити зазначений особистий рахунок у місячний строк з дня набрання законної сили рішенням суду.

Сімейний кодекс України чітко визначає наслідки позбавлення батьківських прав. Одна частина правових наслідків діє відразу після набрання чинності рішенням суду, інша - спрямована на майбутнє.

Так як, на момент судового розгляду відповідач ще не має «права вимагати від дитини в майбутньому надання йому утримання», не можна позбавляти його того, чого він ще не має і невідомо, чи матиме взагалі. Тому мова має вестись про неможливість виникнення в майбутньому певного права, а не про його втрату.

Позбавлення батьківських прав не може анулювати кровного споріднення батьків з дитиною, тому актовий запис про народження дитини зміни у графі «Мати» та «Батько» не вносяться.

Відповідно до особи, позбавленої батьківських прав, має повною мірою стосуватися ст. 63 Конституції України, у якій визначена відповідальність за відмову давати показання або пояснення щодо близьких родичів. У зв'язку з цим син, дочка можуть відмовитися давати показання чи пояснення щодо своїх матері, батьків навіть тоді, коли вони позбавлені батьківських прав[13].

Позбавлення батьків батьківських прав не тільки виконує каральну функцію щодо батьків, але і захищає права та інтереси дітей, усуває небезпеку для їхнього життя, здоров'я, створює передумови для належного виховання дітей.

Отже, батьки, яких позбавили батьківських прав, втрачають, по-перше, всі права, засновані на факті спорідненості з дитиною, щодо якої вони позбавлені батьківських прав, причому не тільки права, які вони мали б до досягнення дітьми повноліття, але й інші, які вона могла б одержати в майбутньому у разі своєї непрацездатності.

По-друге, батьки, позбавлені батьківських прав, втрачають право на пільги і державні допомоги, встановлені для громадян, що мають дітей.

Крім того, на особу, позбавлену батьківських прав, суд може покласти відповідальність за шкоду, заподіяну його дитиною протягом трьох років після позбавлення особи батьківських прав, якщо поведінка дитини, що призвела до заподіяння шкоди, є наслідком неналежного здійснення батьківських обов'язків (ст. 1183 ЦК України) [4].

Таким чином, позбавлення батьків батьківських прав не тільки виконує каральну функцію відносно батьків, але і служить захистом прав та інтересів дітей, усунення небезпеки для їхнього життя, здоров'я, створення передумов для належного виховання дітей.

Також варто наголосити і про наслідки позбавлення батьківських прав для дитини. Це, по-перше, при позбавленні батьківських прав одного із батьків, то дитина залишається жити з другим із батьків. Суд може прийняти рішення про виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житла, в якому він проживає з дитиною, якщо у нього є інше житло, або примусово поділити житло або зобов'язати здійснити його примусовий обмін.

По-друге, позбавлення батьківських прав обох батьків: дитина передається під опіку органам опіки та піклування. Даний орган вирішує, яким особам або установам слід передати дитину на виховання: призначають опікуна (піклувальника) або, залежно від віку та стану здоров'я, віддають дитину до дитячого будинку, сімейного дитячого будинку, школи-інтернату. Дитина може бути передана на виховання бабусі та дідусю, повнолітнім брату чи сестрі, іншим родичам дитини, мачусі, вітчиму, які виявили таке бажання та звернулися з відповідною заявою.

Батьки, яких позбавили батьківських прав, можуть бачитися з дитиною, алетільки з дозволу суду. Обов'язкова участь органу опіки та піклування, коли суд розглядає такі категорії справ: спір щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її в себе незаконно).

Орган опіки та піклування подає до суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи.

Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він недостатньо обґрунтований і суперечить інтересам дитини. Висновок органу опіки та піклування має ґрунтуватися на достовірній інформації про всі фактичні обставини, які можуть мати істотне значення, і на ретельному їх з'ясуванні. Такий висновок є рекомендаційним, тому суд може постановити інше рішення, ніж пропонує орган опіки та піклування.

Суд може визначити способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця проживання цього з батьків), місце та час їхнього спілкування.

Вирішуючи спір щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, до уваги беруть ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення, зокрема й поведінку батьків, стан психічного здоров'я одного з батьків, зловживання ним алкогольними напоями або наркотичними засобами.

Слід зазначити, що право на сімейне виховання обов'язково включає право на спілкування з іншими членами сім'ї: дідом, бабою, іншими родичами. Позбавлення вищезазначених осіб права на спілкування та участі у вихованні онуки або онука може залишити дитину родинних зв'язків із ними, любові та турботи з їхнього боку. Положеннями сімейного законодавства зазначено, що баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, брати участь у їх вихованні. Таким чином, батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не можуть перешкоджати в здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав стосовно виховання внуків, правнуків. Якщо наявні такі перешкоди,

баба, дід, прабаба, прадід мають право на звернення до суду з позовом про їх усунення. Вищезазначена правова позиція викладена у постанові Верховного Суду від 11 вересня 2019 року у справі №661/3364/17[25] та у постанові Верховного Суду від 5 червня 2019 року у справі №442/7036/17 [24].

Таким чином, право на участь у вихованні та на спілкування з онуком або онукою гарантовано законодавством, а той, чиї права на виховання дитини порушено або стосовно кого вчиняють перешкоди щодо їх здійснення, не повинен доводити їх виникнення чи, навпаки, їх наявність будь-якими іншими засобами доказування.

Отже, відповідно до законодавства, особи, яких позбавили батьківських прав, втрачають особисті немайнові права щодо дитини та звільняються від обов'язків щодо її виховання, а також перестають бути законними представниками дитини, втрачають права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям із дітьми.

Особи, які позбавлені батьківських прав не можуть бути усиновлювачами, опікунами та піклувальниками. І в майбутньому вони не мають право одержати тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вони могли б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування).

2.3. Порядок поновлення батьківських прав

Позбавлення батьківських прав має безстроковий характер, але законодавством визначена процедура поновлення батьківських прав. Особі, позбавленій батьківських прав, тим самим надається можливість виправити свою поведінку. Взаємозв'язок з дитиною не припиняються, особа, позбавлена батьківських прав, може просити про побачення з дитиною та зобов'язана утримувати її. У більшості випадках клопотання батьків, позбавлених батьківських прав, про поновлення батьківських прав є обгрунтоване та в їх поведінці, способі життя відбуваються значні зміни. Але судова практика зазначає,

що справ про поновлення батьківських прав дуже мало, а це означає, що виправлення батьків, які припускались неправомірної поведінки щодо власних дітей – явище доволі нечасте. Це зумовлено відсутністю в державі системи реабілітації, спрямованої на відновлення сім'ї. За наявності в державі можливості працювати з батьками, які позбавлені батьківських прав, щодо їх соціальної переорієнтації, позови про поновлення в батьківських правах були би численними [50].

Так як позбавити батьківських прав може лише суд, то й поновлення батьківських прав можливе тільки в судовому порядку. Таким чином, звертатися до суду про поновлення батьківських прав має особисто той з батьків, кого було позбавлено батьківських прав. Слід відмітити, що даного права не мають ні органам опіки та піклування, ні представникам батьків, ні діду, ні бабі, ні закладам охорони здоров'я, ні дитячим закладам. При поданні таких заяв вищезазначеними особами, суд відмовить у прийнятті заяви згідно ізст. 121 ЦПКУ країни. Краще, щоб розглядав дану справу той суд, який постановив рішення про позбавлення батьківських прав, але це не є обов'язковим. Перш за все, це потрібно у виховних цілях і для того, щоб суд міг особисто упевнитися, що той з батьків, якого він позбавляв батьківських прав, став іншою людиною, змінив погляди на батьківські права та обов'язки, що він може бути прикладом для своєї дитини.

Важливим є те, що заява про поновлення батьківських прав приймається судом до розгляду незалежно від часу постановлення рішення про позбавлення батьківських прав, тому це може бути місяць, півроку, рік, бо законом конкретно не встановлено мінімального строку звернення до суду після позбавлення батьківських прав. Зокрема, згідно ст. 121 ЦПКУ країни суд не може відмовити з у прийнятті позову про поновлення батьківських прав, але суд може відмовити в даному позові не на підставі того, що було обмаль часу для виправлення матері, батька після позбавлення їх батьківських прав, а на підставах, що вони не надали

достатньо доказів, щоза такий короткий час, наприклад, місяць, вони виправились [4].

У законодавстві зазначено, що неможливо розглядати справи з поновлення батьківських прав, якщо дитина досягла повноліття. При тлумаченні вищезазначеного, слід зауважити наступне: суд відмовив у прийнятті заяви від батька (матері), якщо на день її подання дитині виповнилося вісімнадцять років у цій ситуації спрацьовує «якщо на час розгляду справи дитина досягла повноліття, тобто якщо дитині до постановлення рішення виповнилося вісімнадцять років, суд повинен закрити провадження у справі» (ст. 205 ЦПК України).

Наприклад, З.В. Ромовська з цього приводу має іншу думку, але не підтверджує її законодавчою базою: «Суду належить зважити на інтереси не лише дитини, а й матері чи батька, на загальному тлі тих змін, які сталися й їхньому способі життя. До уваги має бути взято у те, що поновлення батьківських прав відновлює не лише немайнові правові зв'язки матері, батька з дитиною, а й повертає цілий ряд інших втрачених правових можливостей. Отже, рішення суду має бути справедливим, сприяти утвердженню добросовісності у відносинах між матір'ю, батьками та дитиною» [60]. Вона вважає можливим продовжити розгляд справи і постановити рішення, яке повинно бути «добросовісним».

Справи про поновлення батьківських прав розглядаються тільки в порядку цивільного судочинства в загальному позовному порядку, з додержанням правил підсудності і правил пред'явлення позову та відкриття провадження у справі (статті 107, 118 — 122 ЦПК України) [4].

Обов'язково позивачем виступає особа, яка була позбавлена батьківських прав, відповідачем — другий із батьків, з яким проживає дитина, або орган опіки та піклування, якщо дитину виховує інша особа, третіми особами можуть бути залучені ті особи, з якими проживають діти, а також орган опіки та піклування для дачі висновку за справою.

При поновленні батьківських прав слід дотримуватися принципу охорони інтересів дитини, так як позбавлення батьківських прав спрямоване на захист законних інтересів дитини.

Зокрема, перешкодою для поновлення батьківських прав є факт усиновлення дитини. Воно створює для дитини сімейні умови життя, і їх знищення може призвести до душевної травми як дитини, так і усиновителів. Тому закон не дозволяє поновлення в батьківських правах, якщо дитина всиновлена іншою особою. Якщо усиновлення було скасоване за рішенням суду або визнане недійсним, то настає можливість поновити батьківські права.

Для того, щоб суд постановив позитивне рішення у справі з поновлення батьківських прав, потрібно дотримуватися таких умов:

- а) наявність письмового висновку органів опіки та піклування про можливість поновлення батьківських прав;
- б) оцінка судом поведінки особи, позбавленої батьківських прав з часу постановлення рішення про позбавлення батьківських прав до звернення в суд про поновлення батьківських прав;
- в) перевірка, наскільки змінилися обставини, що послужили підставами для позбавлення батьківських прав;
- г) врахування думки того з батьків, який виховує дитину, щодо можливості поновлення позивача в батьківських правах;
- д) заслухання думки дитини про можливість поновлення батька, матері в батьківських правах.

Таким чином, письмові докази повинні бути надані позивачем залежно від того, з яких підстав він (вона) позбавлений батьківських прав, а для того, щоб перевірити ці обставини. Тому суд у всіх випадках повинен отримати цивільну справу про позбавлення батьківських прав.

Так, якщо батько, мати були позбавлені батьківських прав на підставі:

- а) ухилення від виховання дитини, він (вона) мусять надати суду такі докази щодо їх виправлення: довідку з місця роботи та заробіток, доходи яких достатньо

для утримання дитини, довідки від осіб, які виховують та утримують дитину про те, що позивач добровільно надав матеріальну допомогу дитині, часто бачився з нею;

б) вищезазначені докази повинні бути надані особами, які відмовилися забирати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я і протягом шести місяців без поважної причини не опікували її, а також довідку, що забезпечені житлом; створена сім'я (для матері, яка народила дитину поза шлюбом);

в) при зловживанні батьківськими правами потрібно надати вищезазначені письмові докази, а також довідку лікаря, що позивач пройшов курс лікування; дані, що особа, позбавлена батьківських прав, достойно виховує дітей, які залишені з нею;

г) жорстоко повадився з дитиною — потрібно надати всі докази, зазначені в пунктах «а», «в»;

д) батьки або один із них є хронічними алкоголіками, або наркоманами — у цьому випадку потрібно надати медичні висновки, а не довідки, про те, що ці особи в добровільному порядку пройшли курс лікування і остаточно вилікувалися від цих хвороб, назавжди позбавилися цих рецидивів.

Законом не визначено заслуховування думки дитини з приводу поновлення у батьківських правах одного з батьків, але й не заборонено. Зокрема, у міжнародному праві зазначено, що в усіх випадках, коли спір стосується дитини, потрібно заслуховувати її думку. У даних спорах це потрібно робити, так як може виявитися, що негідною поведінкою батька, матері у минулому дитині завдано психічну травму, яка назавжди відштовхнула її від них, тому відновлення батьківських прав суперечитиме інтересам дитини. У такому випадку запропоновано відмовити в позові навіть тоді, коли позивач доведе свою відмінну поведінку після позбавлення його батьківських прав. Після відмови в позові батько, мати можуть завоювати прихильність дитини і знову звернутися з аналогічним позовом до суду.

Також при вирішенні спорів про поновлення батьківських прав слід заслуховувати думку того з батьків дитини, з ким залишалася проживати дитина. Думка одного з батьків дуже важлива, але не є остаточною для розв'язання даного спору, так як негативне ставлення другого з батьків до поновлення позивача у батьківських правах може бути не об'єктивним і визначатися особистими мотивами, які не мають нічого спільного з інтересами дитини. Орган опіки та піклування повинен до початку розгляду справи надати письмовий висновок щодо вирішення даної справи, а саме чи можливо задовольнити позов, чи навпаки немає підстав для цього. Також представник органу опіки та піклування повинен брати участь у судовому засіданні, але суд не зобов'язаний погоджуватися з висновком органу опіки та піклування.

У разі відмови судом у позові про поновлення батьківських прав, наступне звернення до суду з такою заявою і вимогами можливе лише після спливу одного року з дня прийняття рішення. Даний термін не може бути скорочений.

Таким чином, поновлення батьківських прав є і буде залишатися явищем не частим, доки в державі не буде створена дієва система профілактичної й реабілітаційної спрямованості. Особливу увагу у справах, пов'язаних з поновленням батьківських прав, приділяють врахуванню думки дитини при вирішенні даного питання, а також суд вимагає достатніх обґрунтувань щодо зміни поведінки особи й обставин, які були підставою позбавлення батьківських прав. Крім того, одним з найважливіших завдань у сфері виховання дітей повинно стати саме попередження застосування такої міри сімейно – правової відповідальності, як позбавлення батьківських прав.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

У результаті проведеного дослідження щодо підстав та правових наслідків позбавлення батьківських прав можна зробити наступні висновки:

1. Обов'язок батьків виховувати, утримувати, піклуватися про достатній фізичний, психологічний, духовний, розумовий та моральний розвиток дитини. Батьківські права і обов'язки мають строковий характер, так як виникають в момент народження дитини і тривають, за загальним правилом, до його повноліття. Не можливо відмовитися від батьківських прав та виконання батьківських обов'язків, але втратити їх можна тільки в результаті позбавлення батьківських прав в судовому порядку. Ціллю позбавлення батьківських прав є не тільки захист прав та законних інтересів дитини, а й покарання винних батьків. Позбавлення батьківських прав як спосіб захисту прав дитини здійснює такі функції: регулятивну, охоронну, виховну.

2. Через правопорушення батьками обов'язків щодо належного виховання дітей, батьки можуть бути притягнені до різних видів юридичної відповідальності, а саме: адміністративна, кримінальна, цивільно-правова, сімейно-правова. Особливістю сімейно-правової відповідальності є те, що вона, зазвичай, застосовується не до уповноваженої особи, а до зобов'язаної.

Одним із заходів сімейно-правової відповідальності є позбавлення батьківських прав. Слід зазначати, що даний захід необхідно розглядати як крайню міру сімейно-правової відповідальності, коли поведінка батьків порушує права та законні інтереси дитини. Враховуючи підстави, зазначені у ст. 164 Сімейного кодексу України, доцільно врахувати таку поширену причину як антисоціальну поведінку батьків, яка вчиняє шкоду фізичному та психічному здоров'ю дитини. Під такою поведінкою батьків слід визначити ведення такого способу життя, при якому фізичному і психічному розвитку дитини заподіюється шкода. Підстави щодо позбавлення батьківських прав повинні враховувати системний та постійний характер винної поведінки батьків та свідомого ігнорування ними своїх обов'язків.

3. Окрім позбавлення батьківських прав, суд може застосувати такий захід сімейно-правової відповідальності, як відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. Основною умовою відібрання дитини без позбавлення батьківських прав є безпосередньо небезпека для дитини. Слід відмітити, що застосування вищезазначеного заходу здійснюється судом з врахуванням інтересів дитини та не означає, що батьки і діти втрачають правовий зв'язок між собою. Але із відібранням дитини батько, мати втрачають право на особисте виховання дитини і визначати її місце проживання. Даний захід є превентивною мірою до батьків, так як надає їм можливість змінити відношення до виховання дітей, уникнути крайньої міри сімейно-правової відповідальності як позбавлення батьківських прав.

Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є винятковим заходом, в Україні застосовують практику сімейного патронату. Завдяки інституту патронату, гарантуються права дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах, виховуватися у сприятливому та безпечному сімейному середовищі шляхом відновлення здатності батьків виховувати дитину, здійснення заходів щодо повернення дитини до біологічної родини, а у разі неможливості прийняття рішень щодо її влаштування до постійної форми сімейного виховання, яка найбільше відповідає потребам дитини.

4. Відповідно до чинного законодавства, порядок позбавлення батьківських прав передбачає виключно судову процедуру та тільки в порядку цивільного судочинства, за обов'язкової участі органу опіки та піклування. Процедура позбавлення батьківських прав включає наступні дії: звернення до органів опіки та піклування; складання позовної заяви; подання позову до суду; судовий розгляд справи у зв'язку з позбавленням батьківських прав. Судова практика зазначає наступні проблеми, які виникають при розгляді справ, пов'язаних з позбавленням батьківських прав: порушення правил визначення підсудності; звертаються з позовом до суду особи, які не мають даного права у вищезазначених справах; не залучають до участі орган опіки та піклування (якщо

він не є позивачем). Після набрання рішення суду законної сили, суд надсилає органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини.

5. Правові наслідки щодо позбавлення батьківських прав зазначені у ст.166Сімейного кодексу України. Слід відмітити, що рішення суду зпозбавлення батьківських прав відноситься до дитини, стосовно якої поведінка батьків була неправомірною. Батьки, яких позбавили батьківських прав, не звільняються від обов'язку щодо відшкодування шкоди, яка була заподіяна дитині та стосовно якої вони були позбавлені батьківських прав, протягом трьох років після позбавлення їх батьківських прав. Варто зазначити, що батьки, яких позбавили батьківських прав, втрачають права, що належали їм та мали виконуватись до досягнення дитиною 18 років, але жоден суд не в змозі скасувати кровного споріднення між дитиною та батьками (мати і батько залишаються біологічними батьками дитини). Незважаючи на те, що батьків було позбавлено батьківських прав, вони зобов'язані утримувати дитину.

6. Позбавлення батьківських прав має безстроковий характер, але законодавством визначена процедура поновлення батьківських прав. Особі, позбавленій батьківських прав, тим самим надається можливість виправити свою поведінку. Особливу увагу у справах, пов'язаних з поновленням батьківських прав, приділяють врахуванню думки дитини при вирішенні даного питання, а також суд вимагає достатніх обґрунтувань щодо зміни поведінки особи й обставин, які були підставою позбавлення батьківських прав. Судова практика свідчить, що справ з поновлення батьківських прав мало, це свідчить про неефективність державних заходів з профілактичної й реабілітаційної спрямованості.

Керуючись вищезазначеним, пропонуємо вдосконалити чинне законодавство та внести наступні зміни:

- доповнити частину 1 статті 164 Сімейного кодексу України пунктом 7 наступного змісту: «Позбавлення батьківських прав є винятковим заходом

сімейно – правової відповідальності, що застосовується до умисного, систематичного невиконання батьківських обов'язків щодо належного виховання дітей»;

- доповнити частину 1 статті 170 Сімейного кодексу України пунктом 4 наступного змісту: «Під час прийняття рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них без позбавлення їх батьківських прав, суд бере до уваги інформацію уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування про вжиття заходів з метою усунення причин, які призвели до цієї ситуації, та виконання батьками відповідних рекомендацій»;

- доповнити статтю 170 Сімейного кодексу України частиною 6 наступного змісту: «При задоволенні позову про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав, суд вирішує питання щодо встановлення конкретного строку, на який дитина має бути відібрана від батьків, який може бути подовжений».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96- ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. Дата звернення: 20 травня 2019 року.
2. Конвенція ООН Про права дитини: ратифікована постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789-XII. *Збірник нормативно-правових актів у сфері функціонування дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей*. Київ, 2004. 296 с.
3. Сімейний кодекс України: Закон від 10 січня 2002 року № 2947 - III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>. Дата звернення: 18 травня 2019 року.
4. Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. Дата звернення: 18 травня 2019 року.
5. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>. Дата звернення: 15 травня 2019 року.
6. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>. Дата звернення 25 травня 2019 року.
7. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80>. Дата звернення: 1 червня 2019 року.
8. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>. Дата звернення: 14 лютого 2019 року.

9. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. *Верховна Рада України*. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>. Дата звернення: 28 травня 2019 року.
10. Про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх всиновленні на національному та міжнародному рівнях: Декларація ООН від 03.12.1986 р. *Верховна Рада України*. URL:http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_131. Дата звернення: 10 серпня 2019 року.
11. Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб): Постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 № 896. *Верховна Рада України*. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-n> Дата звернення: 1 вересня 2019 року.
12. Про питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866. *Верховна Рада України*. URL:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>. Дата звернення: 1 червня 2019 року.
13. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 березня 2007 року № 3. URL:<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07>. Дата звернення: 10 травня 2019 року.
14. Рішення ЄСПЛ Справа Мамчур проти України, заява 10383/09, рішення від липня 2015 року. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93 Дата звернення: 6 вересня 2019 року.

- 15.Рішення ЄСПЛ Справа Хаас проти Німеччини, заява № 11057/02; рішення від 8 квітня 2004 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_225Дата звернення: 6 вересня 2019 року.
16. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 листопада 2017 року по справі № 211/559/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70245426#>Дата звернення: 6 вересня 2019 року.
17. Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 липня 2017 року по справі № 686/24259/18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81168227#>Дата звернення: 5 жовтня 2019 року.
18. Постанова Верховного Суду України від 26 грудня 2018 року по справі № 404/6391/16-ц. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78979013>Датазвернення: 8жовтня 2019 року.
19. Постанова Верховного Суду від 11 січня 2018 року по справі №450/3232/15. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/71540890>Дата звернення: 8жовтня 2019 року.
20. Постанова Верховного Суду від 16 січня 2019 року по справі №465/3694/14-ц№ URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79313696>Дата звернення: 28 вересня 2019 року.
21. Постанова Верховного Суду від 17 січня 2019 року по справі №336/4777/17. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79313826>Дата звернення: 10жовтня 2019 року.
22. Постанова Верховного Суду від 6 березня 2019 року по справі № 619/4027/16-ц ви. URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80751437>.Дата звернення: 25 вересня 2019 року.
23. Постанова Верховного Суду України від 24 квітня 2019 року по справі №331/5427/17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C008315?an=3>. Дата звернення: 25 вересня 2019 року.

24. Постанова Верховного Суду від 5 червня 2019 року у справі №442/7036/17. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82526331>. Дата звернення: 7 жовтня 2019 року.
25. Постанова Верховного Суду від 11 вересня 2019 року по справі №661/3364/17 URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84406253>. Дата звернення: 25 вересня 2019 року.
26. Постанова Апеляційного суду Донецької області прийняв від 17 травня 2018 року по справі № 239/610/17. URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74034545>. Дата звернення: 15 вересня 2019 року.
27. Рішення Рівненського апеляційного суду від 30 травня 2019 року по справі № 556/172/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/7318399>. Дата звернення: 5 вересня 2019 року.
28. Александрова Ю. В. Процесуальні особливості розгляду цивільних справ щодо позбавлення батьківських прав: автореф. дис. канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.03. Міжнародний гуманітарний університет, Одеса, 2012. 22с.
29. Апопій І. В. Заходи відповідальності у сімейному праві України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016, № 845. С. 239-243.
30. Багрицевич Є. А. Позбавлення батьківських прав як міра сімейно-правової відповідальності. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ*. 2012. № 4(1). С. 198-203.
31. Боднар Т. Сімейне право в системі права України. *Приватне право*. Київ, 2013. № 1. С. 129-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prpr_2013_1_14 Дата звернення: 10 серпня 2019 року.
32. Вартман Л. Г. Проблеми підсудності справ про позбавлення батьківських прав. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 12(3). С. 44-47.
33. Волкова Н. В. Окремі аспекти розгляду справ про позбавлення батьківських прав у цивільному судочинстві. *Часопис цивілістики*. 2017. Вип. 27. С. 133-137.
34. Гресь Н. М. Окремі аспекти відповідальності за невиконання батьками аліментних зобов'язань. *Приватне та публічне право*. 2017. № 1. С. 9 – 13.

35. Дякович М.М. Правове регулювання «фактичних шлюбних відносин». *Вісник верховного суду України*. 2011. №2. С. 37-43.
36. Єфремова І.О. Заходи сімейно – правової відповідальності як способи захисту сімейних прав та інтересів. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 21-24.
37. Єфремова І.О. Функції та принципи відповідальності у сімейному праві. *Наше право*. 2017. № 2. С. 77-82.
38. Журило С.С. До питання про надання батьками згоди на усиновлення дитини. *Часопис цивілістики*. 2016. Вип. 20. С. 112-115.
39. Завгородня Ю.С. Механізм реалізації юридичного обов'язку батьків піклуватися про своїх дітей до їх повноліття: поняття та елементи. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 10. С. 61 – 67.
40. Захист прав дітей у цивільному судочинстві. Судові рішення: прак. посіб. Національна школа суддів України. Київ, 2012. 205 с.
41. Конончук Н. М. Сімейно-правовий статус дитини за сімейним законодавством України: автореф. дис. канд. юрид. наук за спеціальністю: 12.00.03. Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України, Київ, 2014. 208 с.
42. Коношенко С. Сімейне виховання як соціально-педагогічна проблема. *Педагогіка і психологія проф. освіти*. 2013. № 1. С. 169-174.
43. Кравчук Л. Проблема сімейного виховання як наукова проблема. *Наукові записки КДПУ*. 2010. № 88. С. 137-139.
44. Красицька Л. В. Про правову природу батьківських прав. Актуальні проблеми держави і права. *Зб. наукових праць*. 2012. Вип. 66. С. 172–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_66_26. Дата звернення: 22 серпня 2019 року.
45. Красицька Л. В. Про припинення батьківських прав та обов'язків. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 27–32.

- 46.Красницька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія. Київ, 2014.С. 573-626.
- 47.Лапчевська О. Застосування до батьків санкцій сімейно-правової відповідальності: теоретичний аспект. *Держава і право: юридичні і політичні науки*. 2013. № 60. С. 256–262. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_60_42. Дата звернення: 15 серпня 2019 року.
- 48.Лапчевська О. Ф. Правові наслідки позбавлення батьків батьківських прав. *Судова апеляція*. 2013. № 1. С. 103–109.
49. Лапчевська О. Ф. Процесуальні особливості розгляду справ про позбавлення батьківських прав. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 75-82.
50. Лапчевська О. Ф. Чинне законодавство про поновлення батьківських прав і шляхи його удосконалення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. №1. С.232 – 235.
- 51.Лінник Н. Міжнародно-правовий захист економічних прав дитини: автореф. дис. канд. юрид. наук за спеціальністю: 12.00.11. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2011. 20 с.
- 52.Логвінова М. В.Особливості процедури позбавлення батьківських прав. *Матеріали VI Регіональної міжвузівської наукової конференції молодих вчених та аспірантів (22 квітня 2005 р.)*. Івано-Франківськ : Плай, 2005. С. 202–207.
- 53.Мироненко В. П. Наявність небезпеки для виховання та розвитку дитини – визначальна умова її відібрання у батьків. *Юридична психологія та педагогіка*. Київ. 2013. № 1. С. 254-263.
- 54.Найман Н. Сімейно-правовий статус дитини. *Підприємство, господарство і право*. Київ. 2016. № 6. С.38-43.
- 55.Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / Червоний Ю. С. К. : Істина, 2003. 464 с.
- 56.Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: вид.2, змінення і доп. / за ред. Коссака В.М.Київ,2008.С.320.

- 57.Пунда О. О. Право на сімейне виховання та проблемийого здійснення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2005. №1, С. 111-115.
- 58.Резнік Г. Право дитини жити і виховуватись у сім'ї. *Юридична Україна*. 2014. № 7. С. 68-72.
59. Романко К. М. Питання правової регламентації позбавлення батьківських прав як крайньої міри відповідальності батьків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 32(2). С. 58-61.
- 60.Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: наук.практ.коментар, 3-є вид. переробл. і допов. Київ: Правова єдність. 2009. С. 102.
- 61.Ромовська З.В. Українське сімейне право. Академічний курс: підручник. Київ: Правова єдність. 2009. 500с.
62. Семиполець В. В. Судовий розгляд справ про позбавлення батьківських прав. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія"*. 2017. Вип. 3. С. 69 - 80.
63. Слома В. Позбавлення батьківських прав за законодавством України. Актуальні проблеми правознавства. *Збірник наукових праць юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету*. 2016. №4(8). С. 78-80. URL: <https://app.tneu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/4-2016.pdf>. Дата звернення: 14 травня 2019 року.
- 64.Сімейне право України: підручник/за заг. ред. В.І.Борисової та І.В.Жилінкової. Київ: Юрінком Інтер. 2006. 264с.
- 65.Дякович М.М. Сімейне право України: навч. посіб. Київ, 2012. 551с.
66. Тимченко Г.П. До питання про цивільну процесуальну відповідальність. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 206–212.
67. Тімуш І. С. Цивільно-правова відповідальність неповнолітніх після набуття ними повної цивільної дієздатності та батьками, позбавленими батьківських прав. *Юридична наука*. 2014. № 9. С. 29-34.

68. Труба В. І. Проблемні питання правових підстав позбавлення батьківських прав. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 12(2). С. 4-7.
69. Черновалюк Ю. Ю. Деякі аспекти права на сімейне виховання за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 39. С.157-162.
70. Юровська Г.В. Проблемні питання застосування Сімейного Кодексу України у судовій Практиці. *Право України*. 2013. №10. С.45-52.